

Shahid Rajaei Teacher Training University- Iran
Ontological Researches
Semi-Annual Scientific Journal
ISSN (print): 2345-3761 (online): 2676-4490
Type: Research

Vol.12, No. 23
Spring & Summer 2023

Journal Homepage: www.orj.sru.ac.ir

**Ontology of "Society"; Derived from the Ontology of
Discontinuity Quantity (with Emphasis on Comparing the
Opinions of
Ayatollah Mesbah Yazdi and Allameh Tabatabai)**

Mohsen labkhandagh¹
Mohammadreza Maleki Borojeni²

Abstract

The question of the existence of a society based on different philosophical ideas finds various answers. In this article, based on the philosophical explanation of number as discontinuity quantity, we are trying to answer this question. The data of the article

---

¹. Member of the Department of Culture and Arts, Faculty of Islamic Education and Culture and Communication, Imam Sadegh (AS) University, tehran, Islamic Republic of Iran, Corresponding Author
m.labkhandagh@isu.ac.ir

². Doctoral student of cultural policy, Bagheral Uloom University (AS)
mreza.maleki@ut.ac.ir

Received: 13/09/2022
Reviewed: 16/10/2022
Revised: 09/03/2023
Accepted: 11/03/2023

was collected by documentary method and data analysis is based on deductive-evidential method. Ayatollah Misbah considers number among secondary philosophical intelligible that have no external existence, and Allameh Tabatabai considers number as an accident enjoying a quiddity. Allameh's approach to number will open a way to prove a real factual existence of society, and based on Ayatollah Misbah Yazdi's approach to number, the existence of society does not go beyond a subjective matter. Although the philosophical analysis of number opens the way for the ontology of society, its capacity to answer many sociological issues is limited, and therefore this philosophical entry, along with other philosophical entries, can establish a comprehensive philosophical theory in social ontology.

Keywords :Discontinuity Quantity, Number, Ontology of Society, Allameh Tabatabai, Ayatollah Misbah Yazdi.

Problem Statement

The type of existence of society has always been one of the questions of sociology. Islamic philosophers, especially the late Muslim philosophers, have addressed this question more or less. The path followed in this article is based on two philosophical theories about the existence of number from the perspective of Allameh Tabatabai and Ayatollah Misbah - both of whom are Sadrai sages with many differences in the interpretation of transcendental wisdom - shows how from these two philosophical theories two types of social ontology are obtained.

Method

The method adapted in this research is documentary as the data are collected from the library resources and then the data are analyzed on the basis of deductive argument.

Findings and Results

According to Allameh Tabatabai, the number necessarily exists outside (Tabatabai, 1385, p. 415) and according to Ayatollah Misbah, the number should be counted among the secondary philosophical intelligible and therefore the number does not exist externally. (Masbah Yazdi, 1405, p. 159). According to the Allameh's view about the external existence of the number, society can be considered as an existence that has its own characteristics. On the other hand, based on Ayatollah Misbah's view according to which the numbers are considered as the secondary philosophical intelligible, it can be concluded that society is a mental matter and the result of the mind's abstraction from the gathering of people together does not establish any factual reality in the real world to name as community.

It should be noted that it is not the case that every argument has the capacity to explain all aspects of an issue. The direction of this article is to analyze the implications of two types of explanation of the existence of number in the ontology of society, but through the results obtained in the article, it is clear that this argument

has the capacity to explain a corner of the system of issues related to the existence and existence of society. For example, Allameh Tabatabai, in the ontology of society, expresses points that are beyond the scope of "the argument of discontinuity quantity" alone. For example, he considers the existence of society to be very strong - not weak - as this strength can subjugate the personal identity of individuals as well. However, according to Allameh, the "number argument" only proved the existence of society, not the strength and intensity of its effect.

Another point is that the "the argument of discontinuity quantity" with Allameh's presentation proves the existence of society only in the horizon of plurality and does not have the ability to portray society as an existence that gives unity to the multiple identities of individuals with a single form. Meanwhile, in his works, Allameh introduces the society as an entity that has an identity and gives identity to many people, and this means that the society gives a single type of identity to people. Therefore, simply gathering people together leads to the formation of a weak unity among people, and that's why we need other factors in order to create a bond between these people - so that they can find a collective identity - which Allameh says to provide these factors, facts like It refers to common thoughts, ideals and motivations (Tabatabai, vol. 4, 2017, p. 169).

Therefore, this argument does not create a capacity to approach the "society" as truth like human being with spiritual, epistemological and cultural dimensions, while Allameh's views on society are aimed at proving the existence of society as much as they are aimed at proving the existence of society as a truth like human with the capacity of knowledge, ideal, will, action, life, death, obedience, sin, reward, eagle, etc. (ibid., p. 152).

Despite all these gaps, as soon as the principle of the existence of society based on the existence of number is proven and secondly the diversification of societies based on the criterion of quantity takes the form of a proof, it opens the door for philosophical reflection on the role of quantity in the existential aspects of society. As some sages such as Farabi have indicated, is it possible to talk in detail about the relationship between quantity and the evolution and excellence of society from the perspective of Islamic wisdom? Assuming the true existence of society, what is the social structure from the perspective of Islamic wisdom and what is its relationship with quantity and population? Is it possible to philosophically reflect on the category of quantity in relation to issues such as culture, technology, social institutions, etc? and..., are all among the topics and questions that fall within the scope of these philosophical reflections.

References

- Ibn Sina S, *al-Shifa (Al-Matiq)*, Qom: Ayatollah al-Marashi's school, 1984. Arabic
 Javadi Amoli A, *Society in the Qur'an*, Qom: Esra Publications, 2009. Persian
 Razi F, *Al-Mabahas al-Mashariqiyyah fi elm al-ela'hiyat va al-tabieya'at*, Qom: Bidar, 1984. Arabic
 Sadr al-Din Shirazi M, without date, *al-Hashiya Ala al-Hiyat al-Shafa*, Qom: Bidar.

Arabic
Farabi M, *ara'a Ahl al-Madinah al-Fazelah*, Beirut: Dar Maktaba al-Hilal, 1995.
Arabic

Shahid Rajaee Teacher Training University- Iran
 Ontological Researches
 semi-annual scientific journal
 ISSN (print): 2345-3761 (online): 2676-4490
 Type: Research

Vol.12, No. 23
 Spring & Summer 2023

پژوهش‌های هستی‌شناختی
 دو فصلنامه علمی
 نوع مقاله: پژوهشی
 سال دوازدهم، شماره ۲۳
 بهار و تابستان ۱۴۰۲
 صفحات ۳۲۵-۳۵۲

هستی‌شناسی «جامعه»؛ مستنبط از هستی‌شناسی کمّ منفصل (با تأکید بر مقایسه آرای آیت الله مصباح‌یزدی و علامه طباطبایی)

محسن لبخندقدق^۱

محمدرضا مالکی بروجنی^۲

چکیده

پرسش از وجود جامعه مبتنی بر اندیشه‌های فلسفی مختلف، پاسخ‌های متنوعی می‌یابد. در این مقاله مبتنی بر تبیین حکمی کمّ منفصل (عدد) در صدد پاسخ به این پرسشیم. داده‌های مقاله با روش اسنادی جمع‌آوری شده و تحلیل داده‌ها، مبتنی بر روش قیاسی-برهانی است. آیت الله مصباح عدد را در زمره معقولات ثانویه فلسفی می‌داند که وجود خارجی ندارد و علامه طباطبایی عدد را در زمره اعراض و مفاهیم ماهوی می‌داند. رویکرد علامه در قبال کمّ منفصل، مسیری برای اثبات وجود حقیقی جامعه

m.labkhandagh@isu.ac.ir
 mreza.maleki@ut.ac.ir

^۱ عضو هیئت علمی دانشگاه امام صادق (ع)، نویسنده مسئول
^۲ دانشجوی دکتری سیاستگذاری فرهنگی دانشگاه باقرالعلوم (ع)

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۶/۲۲

تاریخ داوری: ۱۴۰۱/۰۷/۲۴

تاریخ اصلاح: ۱۴۰۱/۱۲/۱۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۲/۲۰

خواهد گشود؛ چه آن‌که ایشان معتقد به وجود خارجی عدد است. لذا مبتنی بر نظر ایشان، جمع افراد در خارج منتهی به وجود حقیقی جدیدی می‌شود که بر پایه تعداد آن جمع هویت می‌یابد. اما مبتنی بر رویکرد آیت الله مصباح یزدی در قبال عدد، وجود جامعه از یک امر ذهنی فراتر نمی‌رود. تحلیل حکمی از عدد اگرچه برای هستی‌شناسی جامعه راه‌گشاست، اما ظرفیت آن برای پاسخ به بسیاری از موضوعات جامعه‌شناختی محدود است. لذا این مدخل فلسفی در کنار سایر مداخل فلسفی می‌تواند نظریه حکمی جامع‌الاطرافی در هستی‌شناسی اجتماعی رقم زند. کلمات کلیدی: کم منفصل، عدد، هستی‌شناسی جامعه، علامه طباطبایی، آیت الله مصباح یزدی.

۱- بیان مسئله

نظریات فلسفی همچون ریشه‌هایی هستند که تکیه بدان‌ها ثمرات متفاوتی به بار می‌نشانند. این نظریات در حوزه هستی‌شناسی اجتماعی نیز دلالت‌های خاص خود را دارند. اینکه موضع نظری یک متفکر در موضوعی خاص مانند هستی‌شناسی جامعه، مستند به چه بنیان‌هایی از نظام فلسفی اوست؛ گاه توسط آن متفکر بیان شده و گاه فهم این رابطه توسط دیگران صورت می‌پذیرد و به تعبیری کشف یا دلالت‌گیری می‌شود. تلاش برای صورت‌بندی رابطه مبادی فلسفی با نظریات علمی، راه را بر مستدل‌سازی نظریات هموار کرده و نیز امکان استفاده از برخی مبادی فلسفی برای اندیشه‌ورزی در شبکه‌ای از موضوعات هم‌افق را مهیا می‌کند؛ چه آن‌که مثلاً اگر بتوان رأی علامه طباطبایی در باب حقیقت و ماهیت جامعه را با برخی مبادی فلسفی وی فهم کرد، با تکیه بر این مبادی می‌توان در موضوعات قریب‌الافق یا مرتبط با جامعه مانند «تاریخ»، «فرهنگ» و... به دنبال فهمی جدید و ارائه یک نظریه بود، آنچنان که شهید مطهری در کتاب جامعه و تاریخ با بازخوانی فلسفی آرای علامه طباطبایی، ضمن اینکه در تلاش است آراء نقلی-تفسیری استاد خود را صورتی فلسفی بخشد، با تکیه بر این بازخوانی فلسفی، در صدد است امکان امتداد بخشیدن به نظریه استاد خویش را در هستی‌شناسی «تاریخ» نیز مهیا سازد. در دوره معاصر، به ویژه در حاشیه مناقشات فلسفی‌ای که در مواجهه نظری آیت الله مصباح‌یزدی با آرای علامه طباطبایی پیرامون حقیقت جامعه رقم خورده است؛ می‌توان موضوع تأثیر بنیان‌های فلسفی هر یک از اطراف این گفتگوها در نظریه اجتماعی‌شان را مورد واکاوی قرار داد.

مستند به آنچه بیان شد، در این مقاله با بررسی دو نظریه متفاوت آیت الله مصباح‌یزدی و علامه طباطبایی درباره کمّ منفصل (عدد)، دلالت‌های منطقی این دو نظریه را در نوع هستی‌شناسی اجتماعی این دو حکیم نشان خواهیم داد و در صدد خواهیم بود با اصطیاد یکی از اصول فلسفی مرتبط با نظریه اجتماعی این دو متفکر، زمینه را برای تمهید دقیق‌تر بنیان‌های فلسفی آرای اجتماعی ایشان فراهم آوریم.

به نظر می‌رسد این مدخل-کمّ منفصل- برای تبیین پاره‌ای از موضوعات ذیل فلسفه-الاجتماع، ظرفیت‌ساز و راهگشا است. ضمن این‌که جایگاه مقوله کمّیت و عدد در حیات اجتماعی انسان، می‌تواند زوایای متعددی به خود گیرد، چه آن‌که مثلاً فارابی نصابی از جمعیت را شرط لازم برای رشد و سعادت انسان برمی‌شمرد (فارابی، ۱۹۹۵، صص ۱۱۲-۱۱۳). تبیین فلسفی چرایی تأثیر جمعیت در رشد و سعادت انسان، موضوع مهمی است که پاسخ روشن به آن می‌تواند دستمایه تحلیل‌های اجتماعی گوناگون باشد.

بنابر آنچه گذشت؛ بازخوانی نسبت هستی‌شناسی اجتماعی آیت الله مصباح‌یزدی و علامه طباطبایی با هستی‌شناسی آن‌ها از کمّ منفصل (عدد)، ضمن غنابخشی به جنبه فلسفی نظریه اجتماعی ایشان، تمهیدی خواهد بود برای تفلسف پیرامون موضوعات مرتبط با مقوله کمّیت و جمعیت در حیات اجتماعی انسان.

۲- هدف تحقیق

این مقاله اولاً در صدد واکاوی دلالت‌های منطقی دو نوع هستی‌شناسی در باب عدد در هستی‌شناسی اجتماعی است. ثانیاً در پی غنابخشی به جنبه فلسفی نظریه اجتماعی دو حکیم معاصر است که مواجهه نظری آن‌ها با یکدیگر در هستی‌شناسی جامعه، این حوزه معرفتی نسبتاً مغفول را در میان حکمای معاصر احیا کرد و گستره‌ای از گفتگوهای فلسفی را فعال نمود. ثالثاً به دنبال طرح این پرسش است که آیا نوع رویکرد به مسئله کمّ منفصل در فلسفه اسلامی، امکان امتداد و انعکاس در نظریه‌پردازی پیرامون برخی موضوعات و مسائل اجتماعی را فراهم می‌آورد یا خیر؟

۳- پیشینه تحقیق

پیشینه این تحقیق را ذیل دو محور می‌توان تبیین اجمالی کرد:

۱- پیشینه هستی‌شناسی جامعه؛ ۲- پیشینه هستی‌شناسی جامعه در نسبت با هستی-شناسی عدد.

هستی‌شناسی جامعه مسئله‌ای است که هر اندیشمند اجتماعی باید به آن پاسخ دهد و گریزی از آن ندارد. به‌عنوان نمونه در میان پیشگامان جامعه‌شناسی می‌توان این مسئله را پی‌گیری کرد.

یکی از پیشگامان هستی‌شناسی اجتماعی، امیل دورکیم است. او به دنبال اثبات موضوعی خاص به نام «واقعیت اجتماعی» و روش مطالعه آن است. از نظر دورکیم، واقعیت اجتماعی امری موجود است همچون دیگر موجودات:

{منظور از برابری واقعیات دنیای خارج و واقعیات عالم اجتماعی} این نیست که صور عالی‌هستی را به صور دانی‌هستی آن تنزل دهیم؛ به عکس منظور ما این است که به صور عالی‌هستی همان درجه از واقعیت داده شود که هر کس آنرا در مورد صور دانی‌هستی تصدیق می‌کند. به عبارت دیگر، ما نمی‌گوییم که وقایع اجتماعی اشیای مادی است؛ ما می‌گوییم که این وقایع مانند اشیای مادی است منتهی شیء بودن آنها به نحو دیگر است (دورکیم، ۲۰۱۳، ص ۱۱).

وبر از دیگر اندیشمندان کلاسیک علوم اجتماعی، برخلاف دورکیم امر اجتماعی را ناشی از واقعیت اجتماعی نمی‌داند، بلکه امر اجتماعی در نظر وبر کنش اجتماعی است، یعنی معنایی که شخص به رفتار غرض‌مندانه خود در نسبت با رفتار دیگران می‌دهد (وبر، ۲۰۱۴، ص ۲۵). با این تعریف، جامعه به کنش تحویل می‌شود. به عبارتی ما واقعیت اجتماعی نداریم، بلکه کنش اجتماعی داریم؛ بنابراین وجودی مستقل به نام جامعه که دارای اثرات ویژه‌ای باشد وجود ندارد، بلکه رفتار غرض‌مندانه است که متصف به اجتماعی بودن می‌شود.

این مسئله در میان اندیشمندان اسلامی نیز قابل پیگیری است و به صورت ویژه در دوره حکمای معاصر هم‌چون علامه طباطبایی، شهید مطهری و...، به صورت شفاف در قالب

پرسش‌هایی شبیه این که «جامعه وجود حقیقی دارد یا اعتباری» یا «جامعه وجود اصیل دارد یا غیراصیل» به بحث گذارده می‌شود.

در میان متأخرین، علامه طباطبایی در تفسیر *المیزان* با صراحت حکم به وجود حقیقی جامعه می‌دهد. ایشان معتقد است رابطه حقیقی‌ای بین فرد و جامعه وجود دارد که بر اساس آن به وجود و کینونتی حقیقی به نام جامعه منجر می‌شود. این کینونت مطابق قوت و ضعف و وسعت و ضیق است که افراد در وجودشان و قوايشان در خواصشان و آثارشان دارند، و البته وجود آن غیر از وجود تک تک افراد است و غیر از آثار و خواصی که تک تک افراد دارند خواص و آثاری دیگر و از همه قوی‌تر در آن نمودار می‌شود، به نام آثار اجتماعی (طباطبایی، ۲۰۰۶، ج ۴، ص ۱۵۲).

پس از علامه، شاگرد ایشان - شهید مطهری -، دامنه بحث را در آثار خود گسترانده و فروع متعددی بر دیدگاه اصالت جامعه مترتب می‌گرداند. شهید مطهری تلاش می‌کند علاوه بر استمداد از نقل (آیات و روایات)، ظرفیت‌های بیش‌تری از اصول و فروع حکمی را جهت تبیین این موضوع به کار گیرد. کتاب *جامعه و تاریخ*، مشهورترین اثر شهید مطهری در تبیین نظریه‌اش پیرامون حقیقت جامعه است.

آیت الله مصباح‌یزدی (۱۳۱۳) از شاگردان علامه طباطبایی نیز هستی جامعه را مورد پرسش قرار داده است. از منظر ایشان ادله اثبات جامعه به عنوان موجودی حقیقی ناتمام است. برخی از نقدهای ایشان بر این مدعا از این قرار است:

۱. وحدت ناشی از عقاید و گرایش‌ات و ... وحدت مفهومی است و حقیقی نیست.
۲. وجود احکام و قوانین و مقررات در جامعه دلیلی بر وجود جامعه نیست، بلکه این امر توافقی بیش نیست که میان افراد منعقد شده است.
۳. فشارهای ناشی از اجتماع افراد را مسلوب‌الاختیار نمی‌کند. فشار، ناشی از امری بزرگ به نام جامعه نیست، بلکه فشار ناشی از فرد یا افراد دیگر است (مصباح‌یزدی، ۲۰۱۲، ص ۶۸).

فی‌الجمله می‌توان گفت هستی‌شناسی جامعه در زمره موضوعات مورد پرسش حکمای اسلامی بوده است. اما هستی جامعه و یا امر اجتماعی در نسبت با کمّ منفصل (عدد) به ندرت مورد بحث قرار گرفته است.

در میان جامعه‌شناسان کلاسیک پی‌رنگی از توجه به مسئله کمیّت در آثار زیمل یافت می‌شود. از منظر زیمل تفاوت مهمی میان اجتماع دو نفره، سه نفره و یا گروه‌های بزرگتر وجود دارد. او معتقد است اضافه شدن شخص سوم به یک گروه دو نفره، نسبت‌هایی را ایجاد می‌کند که متفاوت با اضافه شدن فرد چهارم است (Simmel, 1950, p 138). از این بحث زیمل می‌توان این معنا را فهمید که امر اجتماعی دارای نسبت مستقیم با تعداد افراد است یا به تعبیر دیگر تعداد افراد اجتماع روابط اجتماعی را تنظیم می‌کند. دورکیم نیز در میان جامعه‌شناسان کلاسیک مسأله کمیّت را به‌عنوان متغیّری تعیین‌کننده در نوع همبستگی اجتماعی-همبستگی ارگانیک یا مکانیکی- و نیز به‌عنوان عاملی در تغییرات اجتماعی در تحلیل‌های خویش از واقعیت اجتماعی وارد می‌کند (کرایب، ۲۰۰۷، ص ۳۱۴-۳۱۵).

در میان اندیشمندان اسلامی، فارابی اولین حکیمی است که کمیّت را در تحلیل اجتماعی (مدنی) خود و به‌عنوان معیاری برای گونه‌بندی جوامع، به‌کار گرفته است. وی این معیار را در توضیح کمال و نقص اجتماعات انسانی به کار می‌گیرد بدین‌سان که اجتماعات انسانی را به دو دسته کامل و ناقص تقسیم می‌کند. اجتماع ناقص که فاقد حداقلی از جمعیت است؛ از نظر او فاقد نصاب لازم برای دستیابی به خیر برتر و سعادت انسان است و شامل اهالی ده، محله، ساکنان یک کوی یا افراد یک خانواده می‌شود. اما اجتماعات کامل که نصاب کمی مدّ نظر فارابی را دارا هستند، خود به سه دسته اجتماع عظمی (بزرگ)، اجتماع وسطی (میانه) و اجتماع صغری (کوچک) تقسیم می‌شوند. «مدینه» همان اجتماع صغری است که حداقل تراکم جمعیتی لازم برای شکل‌گیری یک بوم-سازگان (اکوسیستم) در راستای تحقق خیر برتر انسان را فراهم می‌آورد (فارابی، ۱۹۹۵، ص ۱۱۲-۱۱۳).

در دوره معاصر نیز آیت الله جوادی‌آملی تنها حکیمی است که در کتاب جامعه در قرآن، «استشهاد به وجود عینی عدد» را به‌عنوان یک مدخل فلسفی برای هستی‌شناسی جامعه مورد اشاره قرار داده و در حد طرح مسأله اجمالی از آن عبور می‌کند (جوادی‌آملی، ۲۰۰۹، ص ۳۲۶).

۴- روش تحقیق

روش تحقیق در این مقاله تحلیل اسناد کتابخانه‌ای در مقام جمع‌آوری اطلاعات و روش قیاسی-برهانی در مقام تحلیل اطلاعات است. به تعبیری آرای علامه طباطبایی و آیت الله مصباح‌یزدی و برخی حکمای پیشین در موضوع عدد، با روش اسنادی به دست آمده و سپس با مرور دیدگاه این دو متفکر در باب جامعه، تلاش خواهد شد به روش «قیاسی-برهانی»، رهاورد منطقی رأی هر یک از ایشان در هستی‌شناسی کمّ منفصل در نحوه هستی‌شناسی ایشان از جامعه مورد ارزیابی قرار گیرد.

۵- تعریف مفاهیم

۵-۱- هستی جامعه

مراد از هستی جامعه، اصل وجود و نحوه وجود آن است. هستی جامعه به شکل‌های مختلفی مورد پرسش اندیشمندان اجتماعی واقع شده است. آیا جامعه وجود دارد؟ اگر وجود دارد چگونه وجودی است؟ اعتباری یا اصیل است؟ ذهنی یا خارجی است؟ بسیط یا مرکب است؟ گاهی این پرسش‌ها از امر اجتماعی صورت می‌گیرد که آیا امر اجتماعی واقعیت دارد یا نه؟ ناشی از ساختار است یا کنش؟ همه این‌ها پرسش‌هایی است که پاسخ آنها هستی جامعه را روشن می‌سازد.

۵-۲- کمّ منفصل

عدد یا کمّ منفصل، به اصطلاح اهل منطق و فلسفه در زمره مقولات ده‌گانه است. مقولات خود به دو بخش تقسیم می‌شوند؛ جوهر و عرض. خواجه نصیر جوهر و عرض را اینگونه تعریف کرده است:

هر موجودی که در موضوعی تحقق داشته باشد، عرض است اما هر موجودی که بدون موضوع تحقق داشته باشد جوهر نام دارد (نصیرالدین طوسی، ۲۰۰۱، ص ۶۱).

در میان حکما، کمّ از اقسام عرض است. خواجه نصیر کمّ را چنین تعریف کرده که کمیت و مقدار آن ماهیتی است که به ذات خود قابل مساوات و تفاوت است؛ مثلاً می‌توان گفت

که این سطح با آن سطح مساوی است و یا متفاوت است. کمیت خود به دو قسم تقسیم می‌شود: متصل و منفصل. کم متصل نیز کمی است که اجزای آن دارای حد مشترک است و کم منفصل کمی است که اجزای آن دارای حد مشترک نباشد (همان، ص ۶۷-۶۹). اغلب علمای فلسفه بر این تعریف متفق‌اند (نویسندگان، ۱۹۹۳، ص ۳۲۴). البته برخی تفاوت‌ها نیز در تعبیر وجود دارد مثلاً قطب‌الدین شیرازی به این نکته اشاره می‌کند که در کم منفصل، امکان تلاقی اجزای وجود ندارد. بوعلی‌سینا در بخش منطق شفا نیز کم را به این صورت معنا می‌کند که کم منفصل مانند عدد هفت است که برای اجزای آن حدّ مشترکی وجود ندارد جز یک (ابن سینا، ۱۹۸۴، ج ۱، ص ۱۱۸).

لازم است دو نکته در اینجا ذکر شود؛ اول اینکه کم منفصل تنها یک قسم است و آن عدد است و دیگر آن که سه شیء وجود دارد که متعلق به کم هستند. اما قابل اندازه‌گیری و تجزیه نیستند به همین دلیل جنس قرار نمی‌گیرند. این سه عبارتند از: ۱- نقطه؛ نهایت خط. ۲- آن؛ نهایت زمان. ۳- واحد؛ جزء و مبدأ عدد (نصیرالدین طوسی، ۲۰۰۱، ص ۷۰). قطب‌الدین شیرازی معتقد است که این موارد داخل در کم نیستند. زیرا تعریف کم بر آنها صدق نمی‌کند (قطب‌الدین شیرازی، ۲۰۰۶، ص ۵۳۵). واحد به این دلیل که قبول قسمت نمی‌کند نزد فلاسفه عدد فلسفی به حساب نمی‌آید.

۶- هستی‌شناسی کم منفصل: از حکمای متقدم تا دوران معاصر

بعد از بیان مقدمات درباره کم منفصل باید به این سؤال پاسخ گفت که آیا عدد در خارج وجود دارد و یا امری کاملاً انتزاعی و ساخته ذهن است؟ اگر عدد در خارج وجود دارد چه نوع وجودی دارد؟ و بالاخره ماهیت و حقیقت عدد چیست؟

این بحث را ابن‌سینا در کتاب *شفا* مقاله سوم و فصل پنجم چنین بیان کرده است که فصل فی تحقیق ماهیة العدد، و تحدید أنواعه، و بیان أوائله. شیخ در این باره معتقد است که عدد دو محل دارد؛ یک وجود خارجی و دیگری در نفس (ابن سینا، ۱۹۸۴، ج ۱، ص ۱۱۹).

در ادامه شیخ می‌گوید کسانی که معتقدند عدد در خارج وجود ندارد و تنها در نفس است که عدد وجود دارد، حرف قابل اعتنایی نمی‌زنند. البته از نظر او عدد وجودی مجرد از معدودات خارجی ندارد و تنها در نزد نفس است که یک عدد، وجودی مستقل و غیرقائم

به معدودات خارجی می‌یابد. (همان) توضیح آن که از نظر او، وجود خارجی عدد قائم به وجود معدودات است. لذا وجود مستقل و فارغ از معدودات عدد، صرفاً یک امر ذهنی است، نه خارجی. این نکته مهمی است که بوعلی بدان توجه داده که هم وجود خارجی عدد را متذکر شده و آن را از انحصار امر ذهنی خارج کرده و هم استقلال این وجود خارجی از معدودات را نفی کرده است. این مسئله از جهتی شبیه رابطه صورت و ماده است؛ چراکه صورت در عین وجود خارجی‌اش، تا زمانی که ماده‌ای فراهم نباشد امکان تعیین خارجی نمی‌یابد.

دلیل شیخ بر این مدعا این است که واحد یک شیء، جدای از اعیان خارجی، وجود مستقلی جز در ذهن ندارد؛ پس هر آنچه وجودش مترتب بر وجود وحدات باشد نیز وجود مستقلی در خارج ندارد جز در سایه آن وحدات و قائم به آنها. از منظر شیخ، بر وجود اعداد در موجودات شکی نیست و هرکدام از اعداد، خود نوع خاصی است و از این جهت، اعداد دارای خواصی هستند. (همان) بوعلی این نکته را دلیلی بر این امر می‌داند که عدد در خارج وجود دارد. بنابراینکه «اثرمندی» نشان از وجود است و اگر عدد در خارج نبود، اثری هم بر آن مترتب نبود.

شیخ‌الرئیس تصریح می‌کند که برای هر یک از اعداد، حقیقتی اختصاصی است و نیز صورتی که با آن صورت، نفس آن را تصور می‌کند و آن حقیقت، وحدتی دارد که بدان وحدت، آن عدد، عدد می‌شود. از این‌رو، عدد کثرتی نیست که وحدتی بر آن ننشیند آن‌گونه که بگوییم، یک عدد مجموعه‌ای از یک‌ها است. لذا یک عدد از حیث وحدتش دارای خواصی است که برای غیر آن عدد، آن ویژگی‌ها وجود ندارد (همان، ص ۱۲۰)، یعنی هر عدد نوع خاصی است که قابل تقلیل به وحدات نیست. به این معنا که اگر عدد پنج داشتیم و یک واحد به آن اضافه شد، نوع جدیدی بوجود می‌آید که خواصی غیر از پنج و یک دارد. مجموع همین دو عدد شش می‌شود که نه خاصیت یک را دارد و نه خاصیت پنج را. به‌عنوان مثال، شش زوج است که نه پنج و نه یک هیچ کدام این خاصیت را ندارند (رازی، ۱۹۸۴، ج ۲، ص ۹۲). به عبارتی جمع‌بندی دیدگاه بوعلی چنین است که اولاً: عدد هم در نفس (ذهن) وجود دارد و هم در خارج (عین)؛ ثانیاً: وجود مستقل عدد از معدودات، فقط در ذهن موجود است. اما وجود خارجی عدد قائم به وجود معدودات است؛ ثالثاً: هر عدد

خارجی قائم به معدودات، نوع خاصی است و نوعیت آن قابل تقلیل به وحدات نیست چون ویژگی‌های آن با ویژگی‌های وحدات متفاوت است.

ملاصدرا در حاشیه بر *الهیات شفا* بسیاری از نظرات ابن‌سینا را می‌پذیرد. اما با ارتقای اندیشه مشائی، تقریری صدرایی از ماهیت عدد ارائه می‌کند. صدرا معتقد است که وجود عدد نزد نفس، امری روشن است. اما استدلال وی بر وجود عدد در خارج آن است که عدد در خارج نوعی ترکیب از وحدات (یکایک) است و چون وحدات در خارج موجود شوند، پس ترکیب آن‌ها نیز که همان عدد خواهد بود، لاجرم امری است وجودی و خارجی، چون ترکیب امور وجودی نمی‌تواند عدمی باشد، اگرچه عدد از ماهیات ضعیف‌الوجود است (صدرالدین شیرازی، بی‌تا، ص ۱۱۱).

در ادامه ملاصدرا بیان می‌کند این که عدد جدای از معدودات تنها در ذهن موجود است، به این دلیل است که واحدهای اشیا که در خارج موجودند، امکان ندارد از آن اشیا تجرید گشته و وجود خارجی مستقل از آن‌ها بیابند پس عدد هم که ترکیب آن واحدهاست همان حکم را می‌یابد. توضیح بیش‌تر در باب استدلال ملاصدرا آن‌که به بیان او، اولاً: چون هر عدد خارجی مرکب از وحدات خارجی است؛ ثانیاً: در وحدات خارجی امکان تجرید واحد از شیء وجود ندارد؛ لذا عدد (مرکب) نیز مانند وحدات (عناصر ترکیب) امکان جداسازی و استقلال از معدوداتش را ندارد (همان، ص ۱۱۱).

صدرا در ادامه شبهه‌ای را در باب وجود عدد در خارج مطرح می‌کند و سپس به آن پاسخ می‌گوید. آن شبهه این است: آیا عدد دو وجود دارد یا نه؟ سه حالت برای وجود عدد دو در خارج متصور است؛ اول آنکه در هر کدام از دو شیء باشد یا تنها در یکی از دو شیء باشد و یا در مجموع بما هو مجموع دو شیء باشد. شق اول - عدد دو در هر دو شیء باشد - به دو جهت محال است. اول آن که لازم می‌آید که عرضی واحد در دو محلّ حلول کند که امری است محال و دوم آن که اگر عدد دو در هر دو شیء باشد، لازم می‌آید که عدد دو، چهار شود که این نیز محال است. اما شق دوم - عدد دو در یکی از دو شیء باشد - به این دلیل محال است که لازم می‌آید که واحد دو شود که این نیز محال است. شق سوم نیز - عدد دو در مجموع بما هو مجموع دو شیء باشد - به این دلیل محال است که مجموع بما هو مجموع، مغایر با هر یک از دو جزئش است. از این‌رو، مجموع دو شیء، به اعتبار این

تفاوت و مغایرت، واحدی است که قابل قسمت نیست. زیرا قابل، لاجرم با بقای مقبول باید باقی بماند، حال آن‌که واحد از آن جهت که واحد است، محال است که با قسمت شدن همچنان واحد باقی بماند (همان، ص ۱۱۱).

صدرا در پاسخ به این اشکال، ابتدا مقدمه‌ای را بیان می‌کند. به نظر او توجه به مقوله «نوع واحد بودن» وحدات است که همین نوعیت واحد، مجال وجود یافتن عدد را فراهم می‌آورد و منجر به ایجاد جهتی از وحدت-ولو ضعیف-در عدد می‌شود. ملاصدرا بر این نکته تأکید دارد که عدد از امور ضعیف‌الوجود است که به دلیل نقصان وجودی‌اش، وحدتش بعینه همان کثرتش است و به عبارتی وحدت و کثرت عدد، فقط از ناحیه تفاوت جهت و حیثیتشان است که از یکدیگر متمایز می‌شوند، و گرنه عین هم‌اند. اما علی‌رغم این وجود و وحدت ضعیف، باید دانست که حقیقت عدد، حاصل تکرار وحداتی است که از نوع واحد باشند، یعنی با تکرار افراد یک نوع است که «عدد» مجال وجود در خارج را پیدا می‌کند، مانند تکرار افراد انسان، اسب، سنگ و...، اما اگر فرض را بر تجمیع افرادی از انواع مختلف بگذاریم، از گرد آمدن آن‌ها عدد حاصل نمی‌شود مگر از جهت عوارض مشابه این افراد مختلف‌النوع، یا از جهت معانی متفق و مشترک در آن‌ها مثلاً این معنای مشترک که همگی موجودند یا شیء‌اند یا جزو ممکنات‌اند؛ لذا مثلاً با حضور یک انسان، یک اسب و یک سنگ، تنها می‌توان گفت سه موجود یا سه شیء داریم. پس از دیدگاه صدرا عدد کمیّتی است حاصل از وحدات و افراد مماثل و مشابه (هم‌نوع)-نه مختلف‌النوع-، و از این رو برای کثراتی که از قسم کثرات واحد هستند، یعنی یکایکشان همه از یک نوع‌اند، این هم‌نوعی وحدات، جهتی را برای وحدت در عدد-در عین کثرتش-فراهم می‌آورد (همان، ص ۱۱۱).

در ادامه و پس از ذکر مقدمه فوق، ملاصدرا شبهه مطروحه را چنین پاسخ می‌دهد: دو بودن نه به هر دو از آن جهت که دو شیء‌اند اطلاق می‌شود و نه به یکی از آنها؛ اما در باب مجموع، اگرچه از آن حیث که مجموع است واحد است. لکن چون آن مجموع دارای جزء صوری واحد-صورت در مقابل ماده- نیست (یعنی آن دو شیء ذیل یک صورت واحد نیستند). لذا وحدتش با ثنویّت و انقسامش جمع می‌شود (همان). صدرا به همین نکته در *سفر* نیز اشاره می‌کند (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۱، ج ۴، ص ۱۸۵). به عبارتی ملاصدرا

بر این امر تأکید می‌ورزد که وحدت محصل در عدد، بسیار ضعیف و هم‌افق و هم‌آغوش با کثرت است.

این نکته لازم است ذکر شود که از منظر صدرا عرض چهار ویژگی دارد؛ اول اینکه موجود است، دوم اینکه متقوم به شیئی است که آن شیء به آن قائم نیست، سوم اینکه مانند جزء آن شیء نیست، چهارم اینکه قوامش به امری غیر از آن شیئی که در آن است نیست (همان، ص ۲۳۵). با این تفسیر می‌توان گفت که «کم» اولاً: موجود است؛ ثانیاً: متقوم به وجود متکمّم است؛ ثالثاً: جزئی از وجود متکمّم نیست؛ رابعاً: قوامش فقط به وجود متکمّم است و نه امری خارج از آن. به عبارتی، عدد موجودی است متقوم به معدود و نه جزئی از آن و به امری خارج از معدود نیز متقوم نیست.

صدرا در باب جوهر و عرض مبتنی بر دستگاه فلسفی خویش که بر اصالت وجود استوار است، نکات دیگری نیز بیان می‌کند که در هستی‌شناسی جامعه نیز به کار خواهد آمد. به‌عنوان مثال، میان حکما مشهور آن است که اعراض از جمله «کمیّات»، شدت و ضعف نمی‌پذیرند. مثلاً یک خطّ طولانی نسبت به یک خط کوتاه، با این که از حیث کمیت افزون است. لکن اوصاف «شدید» و «ضعیف» میان این دو جاری نمی‌شود (ابن سینا، ۱۹۸۴، ج ۲، ص ۱۴۲). با این وجود، ملاصدرا مبتنی بر اصالت وجود، بر این مسئله تأکید دارد که کمیت نیز از شئون وجود است و با افزایش کمیت، «وجود» اشتداد می‌یابد:

«وجود الخط الطویل أکمل من القصیر فالتفاوت فی مثل هذه الأمور یرجع إلی

اختلاف حال الوجودات دون الماهیات عندنا» (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۱، ج ۴،

ص ۲۱).

آنچه از لسان ملاصدرا بیان شد، روشن می‌کند که کمیّات فی‌نفسه از سنخ وجود هستند و با افزایش هر نوع کمیّتی—چه کمیّات متّصل و چه کمیّات غیرمتّصل (عدد)—، بر شدت «وجود» افزوده می‌شود، چنان‌چه وی خطّ طویل را در قیاس با خطّ کوتاه، با لفظ اکمل که حاکی از وجود شدیدتر است تبیین می‌کند (لبخندقی، ۲۰۱۵، ص ۱۳۹-۱۴۰).

۷- هستی‌شناسی کمّ منفصل از منظر علامه طباطبایی

علامه طباطبایی بعد از بیان تقسیمات پیرامون کمّ، دربارهٔ هستی کمّ منفصل می‌گوید عدد ضرورتاً در خارج موجود است: «و الکم المنفصل، و هو العدد، موجود فی الخارج بالضرورة» (طباطبایی، ۲۰۰۶، ص ۴۱۵).

دو نکته در کلام علامه طباطبایی باید توضیح داده شود؛ اولاً: موجودیت در خارج به چه معناست؟ ثانیاً: ضرورت آن موجودیت چه نوع ضرورتی است؟

فیاضی در حاشیه بر این جمله اشاره می‌کند که دلیل علامه بر موجودیت عدد در خارج آن است که صدق مفهوم عدد بر امر خارجی حقیقت است (همان، ص ۴۱۵) و دلیل این امر آن است که علامه در آخر فصل بیست و یکم می‌گوید بر وجود، دلیلی قوی‌تر از آن نیست که مفهومش بر عین خارجی در قضیه خارجی صدق کند (همان، ص ۵۲۱). البته نکته‌ای در اینجا باید افزوده گردد و آن این‌که جهت صدق نیز مهم است و در حقیقت و مجاز و اصالت و اعتباریت وجود اثرگذار است. علامه به همین نکته در *اصول فلسفه و روش رئالیسم* نیز اشاره می‌کند: خاصیتی که عدد دارد تنها مختص به عدد نیست، بلکه همه عوارض دارای چنین خاصیتی هستند. وجوداتی که قائم به ذات نیستند، بلکه قائم به وجود دیگری هستند؛ عین آن وجود نیستند ولی بیرون از آن نیز نیستند (همان، ص ۳۰۵). بنابراین، عدد در خارج موجود است. نشانه‌اش این است که حیثیتی واقعی وجود دارد که عدد حقیقتاً به واسطه آن بر امر خارجی صدق می‌کند. اما کیفیت وجود خارجی عدد همچون جواهر نیست، بلکه عدد برای موجود بودن باید موضوع و محملی داشته باشد. این محمل، وجود معدود است که عدد به واسطه آن موجود می‌شود.

۸- هستی‌شناسی کمّ منفصل از منظر آیت الله مصباح‌یزدی

بنابر نظر آیت الله مصباح که در حاشیه بر *نهایه الحکمه* بیان شده، با توصیفی که علامه از عدد کرده، عدد را باید در زمره معقولات ثانیه فلسفی برشمرد (مصباح‌یزدی، ۱۹۸۵، ص ۱۵۹).

از نظر ایشان، همان‌طور که در مباحث فلسفه اسلامی مشهور است که وحدت از جمله معقولات ثانیه فلسفی است و ائصال معقولات ثانیه فلسفی، خارجی و عروضان ذهنی

است، عدد نیز به همین صورت است. با این تبیین، عدد از زمره ماهیات خارج و از معقولات ثانویه فلسفی به شمار می‌آید. دلیل این مدعا آن است که اعداد مختلف را به حسب اعتبارات مختلف، بر اشیاء معین می‌توان حمل کرد. همچنین عدد را بر عدد می‌توان حمل کرد و همچنین این کار به دفعات قابل انجام است بدون اینکه شیئی بجزای آن وجود داشته باشد.

ایشان این نظر را به تمام اعراض بسط می‌دهد. به تصریح ایشان جوهر و عرض هر دو از قبیل معقولات ثانیه فلسفی هستند و نباید هیچ یک از آن‌ها را جنس عالی و مقوله ماهوی به حساب آورد (همو، ۲۰۰۹، ج ۲، ص ۱۹۶). به عبارتی از نظر ایشان در خارج، غیر از اشیائی که متصف به وحدت و کثرت می‌شوند (معدودات) چیزی به نام عدد تحقق نمی‌یابد (همان، ص ۱۹۷). البته روشن است که از نظر جمیع حکما از جمله آیت الله مصباح، معقول ثانویه بودن به معنای غیرحقیقی بودن و ذهنی بودن صرف نیست، بلکه معقولات ثانوی از حاق معقولات اولی انتزاع می‌شوند.

نکته دیگر آن است که آیت الله مصباح، مفهوم وحدت را نیز به صورت سلبی تعریف می‌کند و انتزاع آن را از مقایسه یک وجود با وجود دیگر می‌داند. به اعتقاد ایشان، عدم وجودی در کنار وجود دیگر است که سبب انتزاع مفهوم وحدت می‌شود. مثلاً هنگامی که یک فرد انسان در جایی قرار دارد، غیر از وجود خودش چیزی بنام «وحدت» در او بوجود نمی‌آید. اما با توجه به اینکه انسان دیگری در کنار او نیست، مفهوم «واحد» از او انتزاع می‌شود (همان، ص ۱۹۷).

به اعتقاد ایشان، معقولات ثانیه فلسفی مفاهیمی هستند که انتزاع آنها نیازمند کند و کاو ذهنی و مقایسه اشیا با یکدیگر است. این مفاهیم از انحای وجودی اشیا و نه حدود ماهوی آنها حکایت می‌کنند و به عبارت دیگر ما بجزای عینی خارجی برای آنها وجود ندارد (همو، ۲۰۰۹، ج ۱، ص ۲۰۰).

برخلاف آیت الله مصباح، علامه طباطبایی حصر وحدت در این تعریف سلبی از وحدت را نفی می‌کند و قائل به دو سنخ از وحدت می‌شود. وحدتی که از گنه وجود استنباط می‌شود و وحدتی که از مقایسه با دیگر مفاهیم فهم می‌گردد (طباطبایی، ۱۳۸۵، ص ۵۲۹). وحدت

اول وحدتی است که مساوق وجود است و وحدت دوم وحدتی است که از مقایسه با دیگر وجودات فهم می‌شود.

می‌توان با تکیه بر تقسیم‌بندی علامه به این نکته اشاره کرد که چرا «واحد» معقول ثانویه فلسفی و «عدد» مفهومی ماهوی است. به نظر می‌رسد در نگاه علامه، حمل مفهوم واحد بر اشیا از حیث وجود است. به عبارت دیگر، وحدت و وجود مساوق یکدیگرند. در تساوق، دو معنای متفاوت از یک جهت بر شیء حمل می‌شوند، یعنی معنای وحدت از متن وجود برمی‌خیزد؛ برخلاف عدد که از متن وجود فهمیده نمی‌شود، بلکه از اجتماع وحدت فهم می‌شود؛ بنابراین «واحد» عدد به شمار نمی‌آید. حال سؤال این است که وجود عدد به چیست؟ پاسخ پیش از این از زبان صدرا بیان شد. وی عدد را مرکب از وحدت (یکایک) برشمرد و بیان کرد که وحداتی که در خارج محقق‌اند، لاجرم ترکیبشان که همان عدد باشد نیز در خارج موجود خواهد بود. البته ملاصدرا بر این نکته تأکید داشت که عدد از امور ضعیف‌الوجود است که به دلیل ضعف و نقصان وجودی‌اش، وحدت محصل در آن، بسیار ضعیف و هم‌افق با کثرت است.

۹- هستی‌شناسی جامعه مستند به دو نوع هستی‌شناسی کم منفصل

آنچه از هستی‌شناسی عدد نزد علامه طباطبایی به تبع صدرا برمی‌آید آن است که هر عدد، نوع واحدی است که از مجموع وحدت‌اشیای هم‌نوع به وجود می‌آید. هیئت جمعی ناشی از تجمیع وحدت، نوع جدیدی را به وجود می‌آورد که دارای خواص ویژه خود است. افزوده و یا کم شدن هر واحدی سبب به وجود آمدن نوع جدیدی می‌شود که آن نیز خواص ویژه‌ای را داراست. با توجه به نظریه کم منفصل علامه، اگرچه این هیئت جمعی موجود است اما موجودیت آن مباین از موجودیت وحدت و کثرات نیست، بلکه تجمیع آنها یک جهت وحدتی می‌سازد که در عین ضعف، لکن امری وجودی و متصف به موجود بودن است.

با این تبیین از عدد، می‌توان وجود جامعه را چنین تنظیم کرد که جامعه از گردهم‌آیی نوع انسانی به وجود می‌آید. انسان‌ها با تجمیع شدن، هیئت اجتماعی خاصی را می‌سازند که این هیئت با آمد و شد افراد گوناگون دائماً در حال دگرگونی است و خواص متفاوتی

را می‌سازد. جامعه اگرچه وجود دارد اما وجودش در ضمن افراد جامعه است و مابین از آن افراد نیست.

منبعث از نظریه علامه در باب کمّ منفصل، جامعه دارای ویژگی‌های زیر است:

۱- امری حقیقی است که به وجود افراد مختلف موجود می‌شود و قائم به وجود آن‌هاست.
 ۲- دارای ماهیتی است که بسته به تعداد و کمیت افرادی که در آن عضو هستند نوع جدیدی خواهد بود، یعنی تنوع جامعه از مسیر این برهان، بسته به کمیت افراد خواهد بود.

۳- با توجه به تعداد و کمیت افرادی که در آن عضو هستند آثار و خواص واقعی و حقیقی دارد.

۴- امری واحد است که به دلیل وجود حیث وجودی در امر کثیر متصف به وحدت می‌شود.

۵- وحدت جامعه به دلیل منشأ شدن از کمیت و عدد، بسیار ضعیف است.

۶- ضعف وجودی جامعه باعث می‌شود که با تغییر کمیت افراد، جامعه به طور مداوم در حال تغییر و تحول باشد و نوبه‌نو شود.

۷- به دلیل آن که مبتنی بر اصالت وجود، اعراض-از جمله کمیات- از سنخ وجودند. لذا با افزون شدن عدد افراد، وجود جامعه تشدید می‌شود. از این‌رو، جوامع با کمیات مختلف به لحاظ تشکیکی دارای مراتب وجودی گوناگون‌اند.

۸- با اینکه جامعه وجود دارد. ولی به دلیل قیامش به افراد، افراد در آن نقش اساسی ایفا می‌کنند.

بر خلاف علامه، آیت الله مصباح قائل است که عدد امری انتزاعی-انتزاعی از سنخ معقولات ثانویه و نه صرفاً ذهنی و قراردادی- است که از مواجهه ذهن با جمع وحدات در کنار یکدیگر ناشی می‌شود. لذا جامعه نیز معقول ثانویه فلسفی است که حقیقتاً در خارج موجود نیست، بلکه موصوف آن در خارج موجود است و خود جامعه امری انتزاعی است.

با توجه به آنچه از نظریه آیت الله مصباح درباره عدد مستنبط است، جامعه از منظر ایشان چنین ویژگی‌هایی دارد:

۱- امری ذهنی است که قابل اتصاف به اجتماع وحدات خارجی است.

- ۲- حقیقتاً وجود ندارد، بلکه از انتزاع ذهن به دست می‌آید.
 ۳- به خودی خود خاصیتی ندارد، بلکه خواص جامعه ناشی از خواص وحدات است.

۱۰- ظرفیت هستی‌شناسی کمّ منفصل برای هستی‌شناسی جامعه

باید توجه داشت که هر برهان، ظرفیتی برای تبیین دارد و چنین نیست که هر برهانی ظرفیت تبیین همهٔ جوانب یک موضوع را داشته باشد. مسیری که در این مقاله طی شد، واکاوی دلالت‌های دو نوع تبیین از کمّ منفصل را در هستی‌شناسی جامعه دنبال کرد. اما از خلال نتایجی که در مقاله به دست آمد، روشن است که این مسیر برهانی، ظرفیت تبیین گوشه‌ای از منظومه موضوعات مرتبط با چیستی و هستی جامعه را دارد. به‌عنوان مثال، علامه طباطبایی در هستی‌شناسی جامعه نکاتی را بیان می‌کند که نائل شدن به آن‌ها به تنهایی از عهدهٔ برهان کمّ منفصل خارج است. مثلاً ایشان وجود جامعه را وجودی بسیار قوی-نه ضعیف- برمی‌شمرد، آنچنان که این قوت می‌تواند هویت شخصی افراد را نیز تحت انقیاد آورد. علامه تأکید می‌کند که وقتی جامعه بر امری همت بگمارد و تحقق آن را اراده کند، و قوا و خواص فاعله خود را به کار بگیرد، یک فرد نمی‌تواند با نیروی خودش به تنهایی علیه آن قیام کند، بلکه فرد چاره‌ای جز این ندارد که تابع جامعه شود تا هر چه بر سر کل آمد بر سر آن فرد به‌عنوان یک جزء هم بیاید (طباطبایی، ۲۰۰۸، ج ۴، ص ۱۵۳).

حال آن که برهان کمّ منفصل با تقریر علامه، صرفاً وجود جامعه را اثبات کرد، نه قوت و شدت اثر آن را، بلکه برعکس، این مسیر برهانی، وجود و وحدت جامعه را ضعیف و هم‌افق با کثرت تبیین می‌کند.

البته اگر بر مبنای ملاصدرا افزون شدن کمیت را نشان از تشدید در وجود بدانیم (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۱، ج ۴، ص ۲۱)، طبعاً می‌توان قدرت و قوت جامعه را مستند به قدرت برآمده از عدد و جمعیت نیز تبیین کرد و در تحلیل فلسفی عوامل قدرت‌آفرین؛ توجه به کمیت را نیز به‌عنوان یکی از شاخص‌های قدرت جامعه در نظر گرفت.

نکتهٔ دیگر این که برهان کمّ منفصل با تقریر علامه، وجود جامعه را صرفاً در افق کثرت به اثبات می‌رساند و به هیچ وجه تاب تصویرسازی از جامعه به‌عنوان وجودی را که به

هویت‌های متکثر افراد با صورت نوعیه‌ای واحد وحدت می‌بخشد ندارد. ناتوانی عدد از ایجاد حدّی از وحدت که منجر به شکل‌گیری یک صورت نوعیه واحد میان معدودات شود را پیش از این در بیان صریحی از ملاصدرا در باب جزء صوری نداشتن «مجموع»، شرح دادیم: «ذلک المجموع و إن اعتبر من حیث هو مجموع واحد و لکن لما لم یکن له جزء صوری کانت وحدته تجامع اثنیثه و انقسامه» (صدرالدین شیرازی، بی‌تا، ص ۱۱۱).

این در حالی است که علامه در آثار خود، جامعه را کاملاً موجودی دارای هویت و نیز هویت‌بخش به افراد متکثر معرفی می‌کند و این یعنی جامعه، صورت نوعیه‌ای واحد - صورت نوعیه جمعی - به افراد می‌بخشد. بنابراین، صرف تجمع افراد در کنار یکدیگر، منجر به شکل‌گیری وحدتی ضعیف و هم‌افق با کثرت در میان افراد می‌شود و اصطلاحاً نفوس انسانی را در طلیعه وحدتی شکننده قرار می‌دهد. از این‌رو، برای ایجاد پیوند این نفوس - آنچنان که صورت نوعیه‌ای جمعی بر وجود افراد بنشیند - نیازمند عوامل دیگری هستیم که علامه برای تأمین این عوامل، به حقایقی مانند اندیشه، آرمان و انگیزه‌های مشترک اشاره می‌کند: «شکی نیست در اینکه تشکیل اجتماع (هر نوع که باشد) مولود هدف و غرضی واحد است که مشترک بین همه افراد آن اجتماع می‌باشد و این هدف مشترک در حقیقت به منزله روح واحدی است که در تمام جوانب و اطراف اجتماع دمیده شده و نوعی اتحاد به آن‌ها داده است» (طباطبایی، ۲۰۰۸، ج ۴، ص ۱۶۹).

چنان‌که روشن است علامه در مقام تبیین هستی جامعه، حقایقی مانند اندیشه، آرمان، هدف، انگیزه و... را در تنويع جامعه دخالت می‌دهد و هویت و روح جوامع که معیار نوعیت آن‌هاست را مبتنی بر هدف و آرمان تبیین می‌کند. اما برهان کمّ منفصل با تقریر ایشان، تنويع جامعه را صرفاً در چارچوب کمیت و عدد نگه می‌دارد و نه بیش از آن. به تعبیری این برهان ظرفیتی برای خوانش «جامعه» به‌عنوان یک حقیقت انسانی و دارای ابعاد معنوی، معرفتی و فرهنگی ایجاد نمی‌کند، در حالی که دیدگاه‌های علامه در باب جامعه، همان اندازه که معطوف به اثبات وجود جامعه است، معطوف به اثبات وجود آن به‌عنوان یک حقیقت انسانی نیز هست و ایشان در پی اثبات صدق انتساب عناوینی چون شناخت، آرمان، اراده، کنش، حیات، مامت، اطاعت، معصیت، ثواب، عقاب و... به این موجود حقیقی

است. ایشان بر این نظر است که قرآن علاوه بر افراد، برای جوامع و امت‌ها نیز عمر، کتاب و نامه عمل، شعور و فهم، طاعت و معصیت قائل است (همان، ص ۱۵۲).

به دیگر سخن، این برهان «وجود جمعی» را برای همه «معدودهای هم‌نوع» به اثبات می‌رساند، حال این معدودهای هم‌نوع، جماد باشند یا نبات یا حیوان یا انسان، تفاوتی ندارد؛ از این‌رو، برهان مذکور به مدخلیت عوامل انسانی‌ای مانند شناخت (از نوع شناخت-های انسانی)، اراده، آرمان، فرهنگ و... که در مورد جماد و نبات و حیوان بی‌معنا هستند، التزامی ندارد. لذا این مسیر همان‌قدر که در باب اثبات وجود جامعه انسانی منتج است، در مورد اثبات وجود جامعه سنگ‌ها، جامعه درختان، جامعه گرگ‌ها و... هم نتیجه‌بخش است.

با وجود همه این خلاءها، همین‌که اولاً: اصل هستی جامعه مبتنی بر هستی کمّ منفصل به اثبات می‌رسد؛ ثانیاً: تنويع جوامع به فراخور معیار کمیّت، صورتی برهانی به خود می‌گیرد، باب تأمل فلسفی پیرامون نقش کمیّت در زوایای وجودی جامعه گشوده می‌شود. این‌که آنچنان که برخی حکما مانند فارابی اشاراتی داشته‌اند، آیا می‌توان در باب نسبت کمیّت با تکامل و تعالی جامعه از منظر حکمت اسلامی به تفصیل سخن گفت؟ این‌که به فرض وجود حقیقی جامعه، ساختار اجتماعی از منظر حکمت اسلامی چیست و چه نسبتی با کمیّت و جمعیت دارد؟ این‌که آیا می‌توان مقوله کمیّت را در نسبت با موضوعاتی چون فرهنگ، تکنولوژی، نهادهای اجتماعی و ... به صورت فلسفی مورد تأمل قرار داد؟ و... همگی در زمره موضوعات و پرسش‌هایی هستند که در دایره این تأملات فلسفی قرار می‌گیرند.

روشن است که استحصال ظرفیت‌های یک مدخل فلسفی-مانند هستی عدد- در تبیین موضوعات و پرسش‌هایی از این دست؛ در خلال توجه توأمان به سایر مداخل و مبادی فلسفی امکان‌پذیر خواهد شد و از مسیر تعاطی و معاضدت ظرفیت‌هایی که هر یک از این مبادی فراهم می‌آورند می‌توان پرسش‌های یادشده را به فهم فلسفی درآورد. بنابراین، لازم است منظومه‌ای از مبانی و مبادی فلسفی برای شکل‌گیری یک نظریه اجتماعی یا تحلیل-های اجتماعی حکمت‌بنیان به کار گرفته شوند. لذا استناد به وجود حقیقی عدد، در کنار

سایر اصول و فروع فلسفی می‌تواند زیربنای یک نظریه اجتماعی جامع‌الاطراف را فراهم آورد.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

هستی جامعه همواره یکی از پرسش‌های علم الاجتماع بوده است. مسیری که در این مقاله طی شد بر اساس دو نظریه فلسفی پیرامون کمّ منفصل از منظر علامه طباطبایی و آیت الله مصباح - که هر دو حکمایی صدرایی با اختلافات فراوان در تقریر حکمت متعالیه هستند - نشان داد که از این دو نظریه فلسفی چگونه دو نوع هستی‌شناسی اجتماعی حاصل می‌شود.

از نظر علامه طباطبایی عدد ضرورتاً در خارج موجود است و بنابر نظر آیت الله مصباح عدد را باید در زمره معقولات ثانویه فلسفی برشمرد. لذا عدد، وجود خارجی - به نحو وجود معقولات اولی، یعنی وجود ماهوی - ندارد، بلکه صرفاً اِتصافش در خارج است. بر اساس نظریه علامه درباره وجود ماهوی کمّ منفصل در خارج، می‌توان جامعه را دارای وجودی قلمداد کرد که از اجتماع افراد انسانی ماهیتی می‌سازد که دارای ویژگی‌های خاص خود است. از طرفی بر اساس نظریه آیت الله مصباح مبنی بر این که عدد معقول ثانویه فلسفی است، می‌توان نتیجه گرفت که جامعه نیز امری ذهنی و حاصل انتزاع ذهن از گردهم‌آیی افراد در کنار یکدیگر است که ذهن، آن‌ها را متصف به وصف اجتماع می‌کند.

از آنجاکه هر برهانی ظرفیتی برای تبیین موضوع خود دارد، برهانی که در این مقاله بر مبنای هستی‌شناسی عدد بیان شد نیز ظرفیت تبیین گوشه‌ای از منظومه موضوعات مرتبط با چیستی و هستی جامعه را نمایان ساخت. به عنوان مثال این مسیر استدلالی در باب ابعادی چون قدرت جامعه، وجوه انسانی جامعه هم‌چون آرمان، معرفت، کنش و سایر ابعاد حیات اجتماعی توان تبیین و تحلیل چندانی ندارد. از این‌رو، استناد به وجود حقیقی عدد، در کنار سایر اصول و فروع فلسفی می‌تواند زیربنای یک نظریه اجتماعی جامع‌الاطراف را فراهم آورد. با وجود همه این خلاءها، همین که اولاً اصل هستی جامعه مبتنی بر هستی کمّ منفصل امکان واکاوی می‌یابد؛ ثانیاً: تنوع جوامع به فراخور معیار کمیّت، صورتی برهانی به خود می‌گیرد، باب تأمل فلسفی پیرامون نقش کمیّت در زوایای وجودی جامعه

گشوده خواهد شد و با این افق‌گشایی می‌توان باب بررسی حکمی پیرامون موضوعاتی چون رابطه کمیت جامعه (جمعیت) با سایر ابعاد حیات اجتماعی را گشود.

مشارکت نویسندگان

ایده این مقاله در کلاس دکتری فلسفه فرهنگ؛ توسط دکتر محسن لبخندقی ارائه شد و پس از آن، چارچوب اولیه اثر توسط محمدرضا مالکی بروجنی تنظیم و نهایتاً در چندین نوبت رفت و برگشت و تدوین توسط هر دو نویسنده، نسخه فعلی به انجام رسید.

تشکر و قدردانی

نویسنده مسئول مقاله بر خود لازم می‌داند از فاضل ارجمند؛ جناب آقای مالکی بروجنی که در تنظیم چارچوب بحث و تدوین مقاله؛ همراهی قابل تقدیری داشته‌اند مراتب تشکر و قدردانی خود را عرضه دارد.

تعارض منافع

هیچ‌گونه تعارض منافی توسط نویسندگان بیان نشده است.

منابع و مأخذ

- The Holy Quran*
 Ibn Sina S, *al-Shifa (Al-Matiq)*, Qom: Ayatollah al-Marashi's school, 1984. Arabic
 Javadi Amoli A, *Society in the Qur'an*, Qom: Esra Publications, 2009. Persian
 _____, *Tasnim*, Volume 15, Qom: Esra Publishing, 2009. Persian
 _____, *Philosophy of Human Rights*, Qom: Esra Publishing, 2010. Persian
 Durkheim E, *Rules of Sociological Method*, Tehran, Iran: Tehran University Publishing Institute, 2013. Persian
 Razi F, *Al-Mabahas al-Mashariqiyyah fi elm al-ela'ahiyat va al-tabieya'at*, Qom: Bidar, 1984. Arabic
 Sadr al-Din Shirazi M, without date, *al-Hashiya Ala al-Hiyat al-Shafa*, Qom:

Bidar. Arabic

_____, *Al-Hikama al-Muttaaliyya fi al-Asfar al-Aqliyyah al-Araba*, third edition, Beirut: Dar Ihya al-Trath al-Arabi, 1981. Arabic

Tabatabaei M, *Principles of Philosophy and the Method of Realism*, Volume 4, Qom: Sadra Publications, 1985. Persian

_____, *Nahayeh al-Hikma*, Qom: Imam Khomeini Educational Research Institute, 2006. Arabic

_____, *translation of Tafsir al-Mizan*, volume 4, Qom: Islamic Publishing House, 2008. Persian

Farabi M, *ara'a Ahl al-Madinah al-Fazelah*, Beirut: Dar Maktaba al-Hilal, 1995. Arabic

Qutbuddin Shirazi M, *Dorah al-Taj*, Tehran: Hikmat, 2006. Arabic

Kraip Y, *Classical Social Theory*, Tehran: Age Publishing, 2007. Arabic

Labkhandagh M, *An Analysis of the Grounds and Causes of Stability or Collapse of Cultures in Transcendental Theosophy*, Religion and Communication. 2015, 50(23): 119-46. Persian

Mesbah Yazdi M, *Teaching Philosophy*, Tehran: International Publishing Company, 2009. Persian

_____, *Society and history from the perspective of the Qur'an*, Qom: Imam Khomeini Research Institute, 2012. Persian

_____, *ta'alighat Ala al-Nahayeh al-Hikma*, Qom: Fi Tariq al-Haq Institute, 1985. Arabic

Nasir al-Din Tousi M, *Bazanegari Asas al-eqtebas, and Mustafa Boroujerdi*, Tehran: Sazaman Chap and Publications, 2001. Arabic

Authors, *Shahr al-mostalahat al-Falsafiyah*, Mashhad: Majmam al-Buhth al-Islamiyya, 1993. Arabic

Weber M, *Economy and Society*, position, 2014. Persian

Simmel G, *The Sociology of Georg Simmel*, ed. Kurt H. Wolff. The Free Press, 1950.

معرفی نویسندگان

محسن لبخندق فارغ التحصیل دکترای فرهنگ و ارتباطات (۱۳۹۴) و عضو هیئت علمی دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام) است. او در سال ۱۳۸۸ از رشته مدیریت در دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام) فارغ التحصیل شد و سپس با ورود به دانشگاه باقرالعلوم (علیه‌السلام)، تحصیل در رشته فرهنگ و ارتباطات را آغاز کرد. هم‌زمان با مقطع دکتری، تحصیل در علوم حوزوی با تمرکز بر فلسفه اسلامی را در محضر اساتید حوزه آغاز کرد و از رهگذر این دو حوزه مطالعاتی، به حوزه‌های پژوهشی‌ای چون فلسفه فرهنگ و فلسفه علوم اجتماعی ورود نمود و هم‌اکنون در همین زمینه در دانشگاه‌های مختلفی چون دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام)؛ دانشگاه باقرالعلوم (علیه‌السلام)؛ پردیس فارابی دانشگاه تهران، جامعه المصطفی (ص) و... مشغول به تدریس در مقاطع مختلف تحصیلی است. نگارش مقالاتی هم‌چون «دلالت‌های نظریه فطرت در نظریه فرهنگی»، «حدوث جسمانی جوامع و بقای فرهنگی آن‌ها»، «واکاوای عوامل مانایی و میرایی فرهنگ‌ها در آینه حکمت متعالیه» و... در زمره مقالات اوست.

Labkhandagh, M. Member of the Department of Culture and Arts, Faculty of Islamic Education and Culture and Communication, Imam Sadegh (AS) University, tehran, Islamic Republic of Iran

m.labkhandagh@isu.ac.ir

محمدرضا مالکی بروجنی دانشجوی دکتری سیاست‌گذاری فرهنگی دانشگاه باقرالعلوم (ع) است. او ابتدا در رشته مهندسی برق در دانشگاه شیراز فارغ التحصیل و در سال ۱۳۸۹ تحصیل در حوزه علمیه قم را آغاز و هم‌اکنون به درس خارج فقه و اصول اشتغال دارد. وی در سال ۱۳۹۷ کارشناسی ارشد فلسفه علوم اجتماعی را نیز از دانشگاه تهران اخذ کرد. وی سابقه تدریس در مقطع کارشناسی و کارشناسی ارشد در دانشگاه‌های جامعه المصطفی و باقرالعلوم ع را

دارد. همکاری در تألیف کتاب *اطلس رهبران*، مقاله علم پژوهشی نسبت اراده و دانش در نظریه اجتماعی پیتر برگر» و ترجمه و تدوین کتاب *لاتور در ایران*، بخشی از فعالیت‌های علمی اوست. زمینه تخصصی او علوم اجتماعی و سیاستگذاری فرهنگی و اجتماعی است.

Maliki Borojani, M. Doctoral student of cultural policy, Bagheral Uloom University (AS)

✉ mreza.maleki@ut.ac.ir

How to cite this paper:

Mohsen Labkhandagh, Mohammadreza Maleki Borojeni (2023). Ontology of "Society"; Derived from the Ontology of Discontinuity Quantity (with Emphasis on Comparing the Opinions of Ayatollah Mesbah Yazdi and Allameh Tabatabai). *Journal of Ontological Researches*, 12 (23), 325-352. Persian.

DOR: 20.1001.1.23453761.1402.12.23.13.1

DOI: 10.22061/ORJ.20231909

URL: https://orj.sru.ac.ir/article_1909.html

Copyrights for this article are retained by the author(s) with publishing rights granted to SRU Press. The content of this article is subject to the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC-BY-NC 4.0) License. For more information, please visit <https://www.creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode>.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی